

ΕΝΑ ΠΛΟΥΣΙΟ ΕΝΔΥΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΥΣΤΡΑ

Παρή Καλαμαρά

Δρ Αρχαιολογίας

Τμήμα Μουσείων της Διεύθυνσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ.

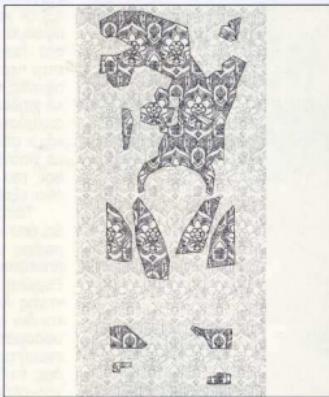
Τον Οκτώβριο και τον Νοέμβριο του 1955 ο καθηγητής Νικόλαος Δρανδάκης ανασκάπτει¹ σειρά υπόγειων, καμαρωτών στην πλειονότητά τους τάφων στα δάπεδα της δυτικής και νότιας στοιάς της Αγίας Σοφίας του Μυστρά. Εντός τους εντοπίζονται πολλαπλές ταφές και μεγάλος αριθμός ενδυματολογικών λειψάνων.

Πρόκειται για σπάνιο και εξαιρετικό εύρημα για τα δεδομένα του ελλαδικού χώρου, όπου οι κλιματολογικές συνθήκες δεν ευνοούν συχνά τη διατήρηση αρχαιολογικών υφασμάτων. Άλλωστε περιλαμβάνει μεγάλη ποικιλία υφασμάτων (μεταξώτα και μάλλινα, κοσμημένα με μεταλλικές κλωτές ή χάνδρες, με ενυφασμένο ή κεντητό διάκοσμο, διαφόρων υφάσματων κ.λπ.), αρκετά από τα οποία διατηρούν και τεκμήρια της χρήσης τους για την κατασκευή ενδυμάτων. Μοναδικό μέχρι σήμερα ανάλογο εύρημα, που συνδέεται με τη βυζαντινή περίοδο, αποτελεί το μικρό τμήμα από μεταξωτό ένδυμα αξιωματούχου με ενυφασμένο διάκοσμο (11ος αι.), που εντοπίστηκε στον Άγιο Αχιλλείο της Πρέσπας² και φυλάσσεται σήμερα στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού της Θεσσαλονίκης. Η σημασία αυτών των ευρημάτων έγκειται κυρίως στο ότι βρέθηκαν μέσα στα όρια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και είναι ενταγμένα σε συγκεκριμένο ιστορικό, γεωγραφικό και κοινωνικό πλαίσιο, αντίθετα με τα πολυάριθμα βυζαντινά υφάσματα που διασώζονται στη Δυτική Ευρώπη.

Tο εύρημα του Μυστρά αποκτά ιδιαίτερη σημασία καθώς συνδέεται με έναν από τους πλέον ακμάζοντες βυζαντινούς πυρήνες της παλαιολόγειας περιόδου (13ος-15ος αι.), το Δεσποτάτο του Μορέως, που παραμένει πάντα σε άμεση πολιτική και πολιτισμική σχέση με την Κωνσταντινούπολη και όπου διαβιούν μέλη της αυτοκρατορικής και των αριστοκρατικών οικογενειών του Βυζαντίου, αξιόλογα λόγους και καλλιέργεις. Με την αριστοκρατία του Μυστρά συνδέεται ο ναός της Αγίας Σοφίας, όπου αποκαλύφθηκε το ενδυματολογικό σύνολο. Ο ναός λειτουργήσεις ως εκκλησία των παλατιών και ταυτίζεται με το καθολικό της Μονής Ζωοδότου³, κτήτορας του οποίου είναι ο πρώτος Δεσπότης του Μυστρά, ο Μανουήλ Καντακουζήνος Παλαιόλογος, γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη ΣΤ' Κα-

ντακουζηνού. Ενδιαφέροντα είναι η πληροφορία που παρέχει ο ιστορικός Φραντζής ότι η παραπάνω Μονή αποτέλεσε τόπο ταφής επιφανών μελών της άρχουσας τάξης του Δεσποτάτου, όπως της Θεοδώρως Τόκκου (λίγο μετά το 1429), συζύγου του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, και της Κλεόπας Μαλατέστα (1433), συζύγου του Δεσπότη Θεοδώρου Β⁴. Τα ευρήματα της ανασκαφής και ειδικότερα τη λείψανα των πλούσιων ενδυμάτων επιβεβαίωνται, μετά από αιώνες, την πληροφορία.

Οι άρχοντες του Μυστρά, άτομα εύπορα και καλλιέργειμένα, με στενές σχέσεις με την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας, είναι αναμένομενο να συνεχίζουν στον τομέα της μόδας τη βυζαντινή παράδοση και να ακολουθούν τις ενδυματολογικές εξελίξεις που παρατηρούνται

την ίδια περίοδο στην αυτοκρατορική αιώνι των Παλαιολόγων. Μέχρι πρόσφατα οι γνώσεις μας για τις ενδυματολογικές συνήθειες του Δεσποτάτου βασίζονται στις απεικονίσεις μελών της αριστοκρατίας στις τοιχογραφίες των ναών του Μυστρά. Το ενδυματολογικό σύνολο, που πρόσφατα συντηρήθηκε στο Μουσείο Ιστορίας και Τέχνης της Γενεύης σε συνεργασία με τις συναρμόδιες υπηρεσίες του ελληνικού Υπουργείου Πολιτισμού με αποτέλεσμα να καταστεί δυνατή η δεξιούχη μελέτη του, προσφέρει νέες πολιτικές πληροφορίες.

Από το ενδυματολογικό εύρημα του Μυστρά καλύτερα διατηρείται μια γυναικεία φορεσιά, που περιλαμβάνει δύο φορέματα, φορεμένα το ένα πάνω από το άλλο, τανία συγκράτησης και στολοισμού της κόμης και δερμάτινα υποδήματα. Η εξάτωση των στοιχείων και οδοντικών λειψών της νεκρής που τη φορούσε –ήταν η τελευταία σε έναν τάφο με δώδεκα συνολικά ταφές– υποδεικνύουν ότι ανήκε σε νεαρή γυναίκα. Τα γενικά, επίσης, χαρακτηριστικά της φορεσίας (ή ευρεία χρήση μεταξωτών ξεμιλιαστών υφασμάτων, η χρήση υπερκείμενων φορεμάτων) φανερώνουν ότι αυτή ανήκε στην αριστοκρατία του Μυστρά, πράμα που τελευτώνται και από την ταφή της στο ναό του παλαιού.

Από το εξωτερικό φόρέμα (εικ. 1, σχ. 1) έχει διατηρηθεί μεγάλο μέρος της πλάτης και το άνω μέρος του μπροστινού τμήματος, που αντιστοιχεί στο στέρνο (συνολικά περίπου 0,89 x 0,47 μ.). Διαβέτουμε όμως αρκετά στοιχεία, όπως ραφές και στριφώματα, για να ανασυνθέσουμε τη μορφή του (εικ. 2). Πρόκειται για ένα μακρύ φόρέμα χωρίς μανικά, με βαθιά λαιμόκοψη σχήματος V, σχεδόν εφαρμοστό στο στήθος, που θα φέρδαινε χαμηλότερα. Μπροστά, κάτω από την απολήγη της λαιμόκοψης, έκλεινε μάλλον με διασταυρούμενα κορδόνια, ενώ είναι πιθανό να συνδυάζονται με φαρδιά ζώνη από το

ιδίου ύφασμα που θα το έσφιγγε κάτω από το στήθος. Είναι ραμμένο από ολομέταξο μονόχρωμο δαμασκηνό ύφασμα με πλουσιά, ψαρομένη, φυτική διακόσμηση. Η τελευταία αναπτύσσεται σε κυματοειδείς ζώνες, εναλλάξ στενές και φαρδίες, και το μεγέθος του βασικού διακοσμητικού μοτίβου, που επαναλαμβανόμενο καλύπτει ολόκληρο το ύφασμα, είναι αρκετά μεγάλο: 48,5 εκ. στο ύψος και 17,5 εκ. στο πλάτος. Η συνθετότητα του σχεδίου και το είδος της υφαστήσης υποδεικνύουν ότι το μεταέποδο υφάσματη σε αργαλειό ανελκύσεως, αργαλειό διλαδή που διαθέτει ειδικά εξαρτήματα για την αυτόματη επανάληψη περιπλοκών διακοσμητικών μοτίβων κατά την παραγωγή του ωρόσιματος. Το φόρέμα ήταν επίσης φοδραρισμένο εσωτερικά με μονό απλό ύφασμα πιθανώς από μάλι ή από κυτταρικές ίνες, όπως το λινό (αλλά όχι από βαμβάκι), καθώς και επενδεδυμένο με στρώση από λαναρισμένο μετάξι, που είχε τοποθετηθεί ανάμεσα στο δύο προσαναφερθέντα υφάσματα, τα δαμασκηνό και φόδρα? Με τον τρόπο αυτό ενισχύοταν η αντοχή του και βελτώνονταν οι θερμικές του ιδιότητες.

Το φόρέμα που φοριόταν εσωτερικά ήταν επίσης ποδήρες. Αν και διατηρείται αποστασιατικά (0,70 x 0,59 μ. από το πίσω μέρος του φορέματος, 0,38 x 0,25 μ. και 0,39 x 0,22 μ. από το μπροστινό τμήμα του), χάρη και πάλι σε ορισμένα τεχνικά χαρακτηριστικά του, όπως οι ραφές, οι ούγιες αλλά και η διακόσμηση του, είναι δυνατόν να επιχειρηθεί η ανασύνθεση της μορφής του σε αριστές έστω γραμμές. Φαίνεται λοιπόν πως ήταν εξαιρετικά απλής κοπής, σχήματος T, με φαρδιά κυλινδρικά μανικά, μορφή που συνεχίζει παράδοση αιώνων στον τομέα της παπικής και η οποία ανάγεται στα υστερορωμαϊκά χρόνια. Καμία πληροφορία δεν διαθέτουμε ωστόσο για τη μορφή της λαιμόκοψης και τον τρόπο διευθέτησης της περιοχής της.

1. Το εξωτερικό μεταέποδο γυναικείο φόρέμα (Αρχείο Στρατηγού Βαζοντίνη Αρχαιοτήτων, φωτ. Γάννης Πατρικίδης).

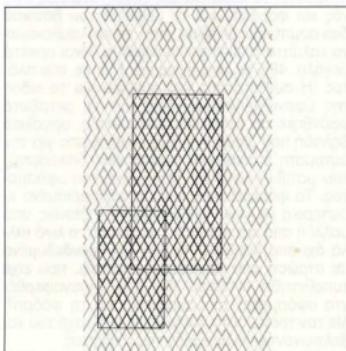
Σχέδιο 1. Αποτύπωση των σωζόμενων επιμέρους τμημάτων του υφασμάτου που απαρτίζουν το εξωτερικό γυναικείο φόρέμα και του σχεδίου που το διακοσμεί (αποτύπωση Alexandre Fiette).

2. Αναπαράσταση του εξωτερικού γυναικείου φόρέματος από τον συντριητή Alexandre Fiette (© Musée d'art et d'histoire, Genève, φωτ. A. Gomes).

3. Το εσωτερικό γυναικείο φόρεμα (Αρχείο 5ης Εφορείας Βυζαντίνων Αρχαιοτήτων, φωτ. Γάννης Παπακώνσας).

Σχέδιο 2: Σχηματική απόδοση του διακόσμου του υφάσματος που αντιστοιχεί στους ώμους, το στήθος και τα μανίκια του εσωτερικού γυναικείου φορέματος (αποτύπωση Alexandre Fiette).

Σχέδιο 3: Σχηματική απόδοση του διακόσμου του υφάσματος που αντιστοιχεί στο καπίτερο τήμα του εσωτερικού γυναικείου φορέματος (αποτύπωση Παρὴ Καλαμαρά).

Το εσωτερικό φόρεμα (εικ. 3, σχ. 2, 3) είναι ραμμένο από δύο ολομέταξα, διακοσμημένα κατά την ύφανση, μονόχρωμα -πιθανώς άβαφα- υφάσματα, που διαφοροποιούνται λίγο ως προς το διακοσμητικό τους σχέδιο. Το ένα αντιστοιχεί στην περιοχή των ώμων, του στήθους και των μανικιών, η οποία ήταν εμφανής λόγω της μορφής (βαθιά λαμπόκοψη, απουσία μανικιών) του εξωτερικού χιτώνα και φέρει το πιο πολύτιλο σχέδιο. Συγκεκριμένα, κοσμείται με μεγάλους διπλούς ρόμβους με «σπαστές» γωνίες και με μικρότερους απλούς ρόμβους με «σπαστές» επίσης γωνίες, που εναλλάσσονται σε σειρές και των οποίων το εσωτερικό αλλά και τα μεταξύ

τους διάκενα γεμίζουν μικρά χιαστί μοτίβα. Το μέγεθος του επαναλαμβανόμενου σε ολόκληρη την έκταση του υφάσματος βασικού σχεδίου είναι μικρό: 8 εκ. κατά τη φορά του στημονιού και 4,5 εκ. κατά τη φορά του υφαδίου. Το δεύτερο ύψησμα έχει χρησιμοποιηθεί στο μπροστινό και στο πίσω μέρος του εσωτερικού φορέματος, στην περιοχή κάτω από το στήθος. Θα παρέμενε αφανές καθώς θα καλυπτόταν από τον εξωτερικό χιτώνα. Ισως αυτό είναι ο λόγος που φέρει απλούστερη διακόσμηση. Κοσμείται αποκλειστικά με απλούς ρόμβους με «σπαστές» γωνίες και με χιαστί μοτίβα στο εσωτερικό τους. Το μέγεθος του βασικού επαναλαμβανόμενου μοτίβου είναι εξαιρετικά μικρό: 2,5 x 2,5 εκ.

Τόσο τα υφάσματα που έχουν χρησιμοποιηθεί δύο και ο ίδιος ο τύπος της γυναικείας ενδυμασίας μαρτυρούν τις στενές επαφές του Δεσποτάτου του Μορέως με τη μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη λίγο πριν από την κατάκτηση της Βυζαντίνης Αυτοκρατορίας από τους Τσούκους. Αν καὶ δεν έχουν εντοπιστεί ακριβή παράλληλα των υφασμάτων που χρησιμοποιήθηκαν για την κατακτηση των δύο φορεμάτων τη νεαρής αρχόντισσας, τα διακοσμητικά τους στοιχεία οδηγούν στη χρονολόγηση τους στο πρώτο μισό του 15ου αιώνα και εντάσσονται στο εικονογραφικό λεξιλόγιο της ιταλικής και της ισπανικής Αναγέννησης⁸. Η Marieille Martiniani-Reber, η οποία τα μελέτησε, προβάλλει ως πιθανότερη εκδοχή την παραγωγή του δαμασκηνού υφάσματος στη Βενετία και την

προέλευση των μεταξωτών με τους ρόμβους από την Ισπανία. Η εισαγωγή πολύτιμων υφασμάτων από τη Δύση κατά την τελευταία περίοδο ζωής του Βυζαντίου τεκμηριώνεται εξάλλου και από σχετικές μαρτυρίες του φιλόσοφου Γεωργίου Πλήθυνα Γεμιστού και του μαθητή του, μετέπειτα καρδιναλίου Βησαρίωνα, που έζησαν στον Μυστρά και ήταν σύγχρονοι της νεαρής γυναίκας⁹. Δεν μπορεί πάντως να αποκλείεται η πιθανότητα παραγωγής των παραπάνω υφασμάτων στη φραγκοκρατούμενη Κύπρο των Λουζινιάν, σημαντικό κέντρο παραγωγής μεταξωτών και μαλλιών υφασμάτων¹⁰, με την οποία το Δεσποτάτο διατηρούσε στενές επαφές.

Όσον αφορά στη μορφή της ενδυμασίας, το πατρόν του εξωτερικού φορέματος, το εφαρμοστό μπούστο, το βαθύ ντεκολτέ, η απουσία μανικιών, παραπέμπουν άμεσα στις ενδυματολογικές προτυπήσεις των γυναικών της αριστοκρατίας της Ιταλίας, της Γαλλίας και άλλων χωρών της μεσαίωνικής Δυτικής Ευρώπης κατά την ίδια περίοδο. Το εσωτερικό φόρεμα, εξαιρετικά απλής κοπής, με μακρά όπως αναφέραμε παράδοση, δεν προδίδει αμέως τη σχέση του με τη δυτική μόδα. Δεν αποκλείεται όμως, η διευθέτηση των κυλινδρικής μορφής μανικιών του να γινόταν με διάφορους τρόπους, σύμφωνας με τις επιταγές της. Η στροφή προς τα εφαρμοστά ενδύματα, που αναδεικνύουν το γυναικείο σώμα, γίνεται εμφανής στη Δύση από τις αρχές ήδη του 14ου αιώνα, ενώ ταυτόχρονα παραπέραται εκήπιτη στον τρόπο κρήσης των μανικιών, που συχνά δεν είναι ραμμένα στο φόρεμα αλλά στρεψώνται σε αυτή κατά περίπτωση.

Η μόδα των εφαρμοστών στο κορμό ρουχών με τις ποικιλές παραλλαγές τους, εξαπλώθηκε πολύ γρήγορα και στις λατινικές κτήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο. Πολλά παραδείγματα είναι γνωστά από την Κύπρο, την Κρήτη και τη Ρόδο. Όσον αφορά στον Μυστρά, τον δυτικό συρμό της εποχής ακολουθεὶ και το ένδυμα γυναικας, ίσως συζύγου πρωτοβεσπιαρίου, που το προτέρετο της εικονίζεται στις τοιχογραφίες της Οδηγήτριας (εικ. 4). Φαίνεται λοιπόν πως η δυτική μόδα έχει υιοθετηθεί πια, από τα μέσα του 14ου αιώνα, και από τις αρχόντισσες του Δεσποτάτου. Ίσως αυτές οι ενδυματολογικές συνήθειες να έφτασαν αρχικά στον Μυστρά μαζί με τις δυτικές αρχόντισσες, συζύγους των Δεσποτών, όπως η Θεοδώρα Τόκκο ή η Κλεόπα Μαλατέα και η ακολουθία τους. Η εμπειρία ωστόσο και από άλλες περιοχές, πρώην εδάφη του Βυζαντίου, δεν επιτρέπει να τις συνδέουμε με κοινωνικές ομάδες συγκεκριμένης εθνικής καταγωγής ή θρησκείας.

Τέλος, οδεύει να τονιστεί ότι δεν είναι δυνατή η ταύτιση της αρχόντισσας του Μυστρά που φορούσε τη συγκεκριμένη φορεσιά με την Κλεόπα Μαλατέα, την ιταλίδα συζύγου του Δεσπότη Θεόδωρου Β', που απεβίωσε το 1433, όπως πρέσβεις μεριχά πρόσδοτο -πριν από τη δημιουργία του ενδυματολογικού συνδόλου- η σύγχρονη προφορική παράδοση. Ο υπόγειος, χωρις σημα τάφος της ανώνυμης γυναικας, η κρήση του για πολιτιπλές ταφές, αλλά και η απουσία από τα ενδύματα της ιδιαίτερα πολυτιμών υλικών, όπως οι πολύτιμοι λίθοι ή τα χρυσονήματα, συνιστούν σφείες αντενδέξεις.

Η κόμη της νεαρής γυναικάς διασώθηκε επίσης σε αρκετά καλή κατάσταση, ώστε να γνωρίζουμε ότι ήταν διευθετημένη σε μία πλεξούδα στο πίσω μέρος της κεφαλής και ότι την συγκρατούσε αλλά και την κοσμούσε απλούστατης μορφής «διάδημα», μια διάταξη από μεταξωτά κορδονία. Κομισώντας με πλεξούδες -μία στο πίσω μέρος της κεφαλής ή δύο που πλαισίωνταν το πρόσωπο κλπ.- είναι ευρύτατα διαδεδομένες κατά την περίοδο αυτή, στο πρώτο μισό του 15ου αιώνα, τόσο στην Ανατολική Μεσόγειο όσο και στη Δυτική Ευρώπη.

Αποκλειστικά τη βυζαντινή ενδυματολογική παράδοση ακολουθούμενη, αντιθέτω, τα υποδήματα της νεαρής αρχόντισσας του Μυστρά. Από

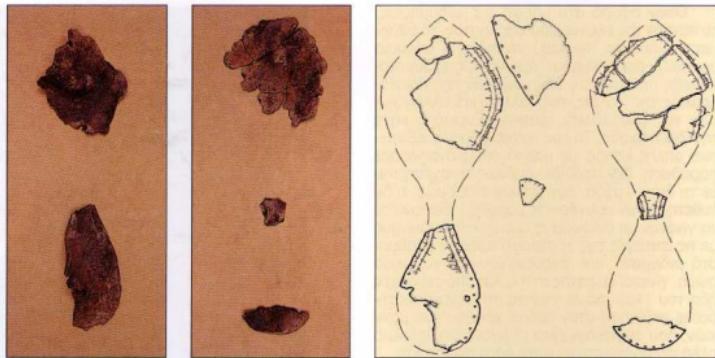

4. Ταφικό πορτρέτο ζεύγους οξιώματούχων,
β' μισό 14ου αι.
Οδηγήτρια, Μυστράς.
Η γυναικεία ενδυμασία
αποκλουθεῖ τη δυτική μόδα
(Αρχείο Στ. Εφορείας
Βυζαντινών Αρχαιοτήτων,
φωτ. Γιάννης Παπακώνας).

αυτά διασώθηκαν πολλά μικρά δερμάτινα τμήματα, τα οποία προέρχονταν κυρίως από τις σόδες (εικ. 5). Η ανανέωση της μορφής των τελευταίων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για σόδες με μυτερή άκρη, συμμετρικές, χωρίς σαφή διαφορά μεταξύ δεξιού και αριστερού πόδου¹¹. Ο τύπος αυτών χαρακτηρίζει τα παλαιοχριστιανικά και τα βυζαντινά υποδήματα, ενώ είναι άγνωστος στη μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη, που τα υποδήματα κατασκευάζονταν με σαφή διαφορά μεταξύ του δεξιού και του αριστερού μέχρι τον 17ο αιώνα. Άλλωστε τα υποδήματα από την Αγία Σοφία πιθανώς ήταν πασσούμα κατασκευασμένα σε καλούπι, είδος που επίσης δεν ήταν της μόδας στη Δυτική Ευρώπη κατά τον 15ο αιώνα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το γεγονός ότι οι δύο σόδες στην πλευρά που ακομητούσε στο διάδεδο και στο τμήμα που αντιτοιχούσε στο τακούνι έχουν μία ζώνη που δεν φέρει κανένα ίχνος φθόρας, γιατί θα επενδύταν από μικρό προστατευτικό εξάρτημα, το οποίο δεν εντοπίστηκε. Στον αρχαιολογικό χώρο του Μυστρά έχει ωστόσο βρεθεί μεγάλος αριθμός πετάλων, δύο διαφορετικών τύπων, που μάλλον χρησιμοποιούνταν στο πίσω μέρος της δερμάτινης σόδας των υποδήματων για προστασία, μια πρώιμη ίσως μορφή τακουνιού, που φαίνεται ότι πρωτευμανίζεται στην Ανατολική Ευρώπη τον 15ο ήδη αιώνα¹². Κάπου ανάλογο προστατευτικό, που θα παραγόταν όπως και τα ίδια τα δερμάτινα υποδήματα στη βυζαντινή επικράτεια, θα έφεραν και τα υποδήματα της νεαρής γυναικάς. Μέχρι αυτά ίσως συνέδενται, τέλος, και δύο μικρά δερμάτινα τμήματα με κεντητό διάκοσμο: μετα-

5. Οι σόλες των γυναικείων υποδημάτων (Αρχείο Σῆς Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, φωτ. Γύννης Πατρικιόνος).

Εωτό νήσα δημιουργεί σπειρόμορφη γραμμή γύρω από σχισμή που έχει διανοιγεί στο δέρμα. Θα προέρχονταν από το άνω τμήμα των υποδημάτων, αλλά η εξαιρετικά αποστασιαματική διατήρησή τους δεν επιτρέπει την ένταξή τους στην προταθείσα αναπαράσταση.

Ένας ακόμη από τους τάφους που εντοπίστηκαν στην Αγία Σοφία μας δίνει σαφείς πληροφορίες για τις ενδυματολογικές συνθείες του τέλους του 14ου ή του πρώτου μισού του 15ου αιώνα στο Δεσποτάτο. Σύμφωνα με το ημερολόγιο της ανασκαφής, ο ίνας από τους τεσσερις νεκρούς που είχαν ταφεί σε αυτόν καλυπτόταν μερικώς από διάλυμα και καρέ ύφασμα και στηθίσθιο του το ένδυμα ήταν σχιστό με κομβία και θηλίες. Το περιγραφόμενό ένδυμα μπορεί να συσχετίστει –πάρα την αποικία λεπτομερών ανασκαφιών δεδομένων– με τα τμήματα ολομετάξου, τετράμυτο (τύπος ύφασμας), καστανόχρωμου πλέον σήμερα ύφασματος, καθώς κάποια από αυτά διατηρούν κουμπιά. Τα κουμπιά έχουν δημιουργηθεί από περιελισσόμενο μεταξωτό κορδόνι.

Αν και η αποστασιαματικότητα της διατήρησης των υφασμάτων δεν επιτρέπει την αναδύνθεση του ρούχου, θα πρέπει να δεχτούμε ότι το συγκεκριμένο ένδυμα έκλεινε μπροστά με κουμπιά. Πιο συγκεκριμένα, είναι πιθανό να έφερε κουμπιά σε όλο το ύψος του, όπως συνήθως τα μακριά ανδρικά εξωτερικά φορέματα των αριστοκρατών της εποχής των Πλασιολόγων (εικ. 6, 7). Κατά μία μάλλη εκδοχή τη κουμπιά θα περιορίζονταν στη θήσος, ενδυματολογικό στοιχείο που συνδέεται με δυτικά πρότυπα. Η δεύτερη υπόθεση παραμένει λιγότερο πιθανή, καθώς οι εικονογραφικές πηγές που παρέχουν στοιχεία για την ενδυμασία στον Μυστρά δείχνουν ότι τα ανδρικά αριστοκρατικά βεστιάρια ακολουθεί τη βυζαντινή ενδυματολογική παράδοση και οι επιφρόες που τυχόν έχει δεχτεί από τη μόδα των βασιλικών αυλών της Δύστης είναι πολύ περιορισμένες σε σχέση με αυτές που εφανίζονται στο γυναικείο.

Η αποστασιαματική διατήρηση του μεταξωτού καθιστά διαδικτικό και το σχέδιο του υφασμάτος, το οποίο ήταν πάντως πλούσιο διακο-

σημημένο κατά την ύφασμα του σε αργαλειό ανελκύσεως. Το διάκοσμό του διάνθιζε και επίχρυσο αργυρόντμα. Μικρό τμήμα του ίδιου υφασμάτου, που πρέπει να προέρχεται από εμφανές σημείο του ενδύματος και διατηρεί στριφώμα, φέρει επιπροσθέτως και κεντητό διάκοσμο, ανάλγη πάνθη που δημιουργούνται από περιελισσόμενα χρυσούντηματα.

Και το ένδυμα αυτό έφερε πιθανώς εσωτερικά κάπιοντα τύπου ενισχυτική επένδυση. Οι τεχνικές κατασκευής και διαδικασμούς του υφασμάτου αλλά και οι πρώτες ύλες που χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή του δεν αφήνουν αμφιβολία ότι ο χρήστης του ανήκε στην αριστοκρατία του Μυστρά.

Την ενδυμασία του συμπλήρων και μια άλλη ενδυματολογική μανδά, αφού μαζί με το φόρεμα εντοπίστηκε και τμήμα μεταξώντων υφασμάτων (εικ. 8) –εξαιρετικά ευέρθυμο στημέραμα κοντά κρόσσια. Ιωσής αποτελεί τμήμα μαντίλιου, που οι άρχοντες συνήθιζαν να κρεμούν στη ζώνη τους ή να φορούν γύρω από τη μέση τους.

Τα υπόλοιπα υφάσματα που βρέθηκαν στους τάφους της Αγίας Σοφίας του Μυστρά –κυρίως μάλλινα (εικ. 9) κατασκευασμένα με ποικίλες υφάσματες– σώζονται εξαιρετικά αποστασιαματικά για να δώσουν στοιχεία για τα ενδύματα της εποχής των Πλασιολόγων. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ένα μαλλίνο ύφασμα, που μπορούμε να υποθέσουμε ότι χρησιμοποιήθηκε ως περικινιδά, αλλά και μετατέντως διακοσμητικές ταινίες με κεντητό ή υφαντό διάκοσμο, με επιχρυσωμένες πέρλες ή μεταλλικά τήματα, που θα αποτελούσαν στοιχείο διαδικτικά ή καλύμματος κεφαλής.

Το ενδυματολογικό σύνολο του Μυστρά επιβεβαιώνει κατ' αρχήν την εμμονή της άρχουσας τάξης του Βυζαντίου σε συγκεκριμένα ενδυματολογικά πρότυπα κατασκευάμενα από αιώνες, όπως η χρήση μακριών ενδύματων από γυναικες και ανδρες, πολλών υπερκεραυνών φορεμάτων ή ακριβών μεταξώντων υφασμάτων με πλούσιο υφασμένο διάκοσμο. Παράλληλα τεκμηριώνει τις εμπορικές σχέσεις του Δεσποτάτου του Μορέως με τη μεσαίωνική Δυτική Ευρώπη και την ευρύτερη πολιτισμική ώθηση που

6. Τερικό πορτρέτο του ακουτστερίου Κανιάπι, β' μισό 14ου αι., Οδηγήτρια, Μυστράς. Φορέθη το παραδοσιακό εξωτερικό σινδηρικό ενδύματος που κλίνει μπροστά με κουμπιά σε όλο το ύψος του (Αρχείο Σῆς Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, φωτ. Πορτη Καλαμαρά).

κατά την παλαιολόγεια περίοδο (13ος-15ος αι.) έχει επέλθει μεταξύ Ανατολής και Δύσης σε τομείς της καθημερινής ζωής, όπως το ένδυμα.

Οι γυναῖκες της βυζαντίνης επικράτειας φούντεντ, τέλος, ότι αποτελούν καλύτερους δεκτες νέων ενδυματολογικών τάσεων. Πιθανώς γιατί το ανδρικό αριστοκρατικό ένδυμα, σήμας μας είναι γνωστό από τις ποικιλές πηγές της εποχής, συνδέεται άρρηκτα με την ιεραρχία των οξιώματων και το τελετουργικό τυπικό της αυτοκρατορικής αυλής του Βυζαντίου¹³, όποτε πρωτιά να διατηρήθη τη διαφορετικότητά του και συνεπώς την ταυτότητά του εναντίον των ενδυματολογικών πρακτικών της Δύσης.

Σημειώσεις

1. Το χειρόγραφο ημερολόγιο της ανασκαφής βρίσκεται στο Αρχείο της Αρχαιολογικής Εταιρείας.
2. N.K. Μουτσουπούλης, «Ανασκαφή βασιλικής Αγίου Αχαλείου Μ. Πρέπτως», ΠΔΕ 1967, σ. 55-69.

3. M. Χατζήδηκης, Μυστράς: Η μεσαιωνική πολιτεία και το κάστρο, Αθήνα 1987, σ. 69.

4. Άμ. Μπακούρη, «Μυστράς: το ιστορικό πλαίσιο», στο Το ένδυμα μιας βυζαντίνης πρωτεύουσας (διγύωσος αυλαγονικός πλαίσιο), Θεσσαλονίκη 2000, σ. 24.

5. R. Etzeoglou, «Quelques remarques sur les portraits figurés dans les églises de Mistra», JOB 32 II/5 (1982), σ. 513-521.

6. Chr. Kramar, «Παρατηρηση των σποντών και σατένων ανθρωπίνων λειψανών από την Αγία Σοφία Μυστρώ», στο Το ένδυμα μιας βυζαντίνης πρωτεύουσας, σ.λ. σ. 32, 33.

7. Th. Flury, Fr. Schweizer, «Les tissus fil à fil: enquête de laboratoire», στο ibid., σ. 57.

8. M. Marinianini-Reber, «La culture των αρχαιολογικών υφασμάτων του Μυστρά: προέλευση και χρονολόγηση», στο ibid., σ. 91-98.

9. Στ. Λαζαρίδη, Παλαιολόγειο και Πελοποννησιακά, Αθήνα 1930, τόμ. 3, σ. 255, 263 και τόμ. 4, σ. 43, 44.

10. W. Heyd, Histoire du Commerce de Levant au Moyen-Age, τόμ. 2, Leipzig 1884, σ. 8-10, 699, 670, 703-705.

11. M. Volken, «Γυναικεία υπόδηματα του Μυστρά», στο Το ένδυμα μιας βυζαντίνης πρωτεύουσας, σ.λ. σ. 101-104.

12. S. και M. Volken, «Πέτρα ή υπόδημα;», στο Η Πολιτεία του Μυστρά. Όμοιες Βυζαντίου - Εργα και Ήμερες στο Βυζαντίο, Αθήνα 2001, σ. 153-155, λήμα 6.

13. J. Verreau, Pseudo-Kodinos. Traité des offices, Paris 1976.

A Sumptuous Dressing Ensemble from Mystras

Pari Kalamaras

Professor Nikolaos Drandakis excavated in 1955 a series of subterranean, built and vaulted, in their majority, tombs under the west and south stoa of Hagia Sophia in Mystras, which yielded, among other finds, remnants of a dressing ensemble.

A woman's attire of the first half of the fifteenth century is the best preserved item of this ensemble. It consists of two silk, frilled dresses, worn the one above the other, a ribbon for supporting and decorating the hair, and a pair of leather shoes, from which only the soles have been preserved. It belongs to a young woman,

who, judging from the characteristics of her clothing – the ample use of silk, frilled fabrics and the overlying dresses – should be a member of Mystras' aristocracy.

The remnants of a gentleman's outfit also supply a lot of information about the dressing habits of the late fourteenth and early fifteenth century in the Despotate. This item consists of a long silk, frilled dress, buttoned along its front, and, quite probably, of a similarly silk kerchief, a common accessory of an aristocrat's wardrobe.

The rest pieces of the dressing ensemble are in a too fragmentary condition to enrich our knowledge of the clothing of the period. However, distinct among them is a woolen material, which might have been used as leggings, and some silk, decorative bands with an embossed or woven embellishment, gilt beads or metallic yarns, which could be components of a diadem or a head-cover.

The dressing ensemble from Mystras attests the perseverance of the ruling class of Byzantium in specific clothing models, valued through time; it also substantiates the commercial relations of the Despotate of Moreas with the west, medieval Europe and the broader cultural osmosis between East and West in sectors of everyday life, such as the garment, during the Palaeologian era (thirteenth-fifteenth cent.).

7. Ομάδα μεταλλικών κομβίων, όπως αυτά που χρησιμοποιούνταν στα μακρά ανδρικά φορέματα (Αρχείο Στρατηγού Βυζαντίνων Αρχαιοποίησης, φωτ. Γιάννης Πατρικιάδης).

8. Λεπτό μεταξωτό ύφασμα (Αρχείο Στρατηγού Βυζαντίνων Αρχαιοποίησης, φωτ. Γιάννης Πατρικιάδης).

9. Μόλινο ύφασμα, που είχε επισής χρησιμοποιηθεί για την καποδική ενδύματος (Αρχείο Στρατηγού Βυζαντίνων Αρχαιοποίησης, φωτ. Γιάννης Πατρικιάδης).

Βιβλιογραφία

Το ενόμιμα μιας βυζαντίνης πρωτεύουσας (θίγμαστας - γαλύναστας - γαλύνα-ελληνικούς μυλογόνους τύπους), Γενεύη 2000.

ETZEZOGLOU R., «Quelques remarques sur les portraits figurés dans les églises de Mistra», JOB 32 II/5 (1982), σ. 513-521.

KALAMARA P., Le système vestimentaire à Mystras et dans le sud de la fin du XIe siècle, Presses Universitaires du Septentrion (Thèse à la carrière).

ΜΠΙΓΑ Ι., Επιστημονικές μαρτυρίες στις ταχυγραφίες της μεσαιωνικής Ρόδου (14ος-15ος), Με πρώτη προστίτυση, στο Ρόδο 2, 400 χρόνων, τοι. 2, Ρόδος 2001, σ. 423-446.

ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ Ι., Η ελληνική ενδυμασία από την αρχαιότητα με τις αρχές του 20ου αιώνα, Αθήνα 2000.